

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ КОНКУРЕНЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

С.Л. Тігіпко, Національний банк України

Державне регулювання банківської конкуренції є складним і багатогранним процесом, який потребує окремого дослідження і узагальнення. Це пояснюється тим, що для країн з розвинутою економікою конкурентне середовище є обов'язковою умовою і сутнісною рисою існування. Для трансформаційних економік постсоціалістичного типу створення конкурентного механізму функціонування економічної системи є першочерговим завданням, яке має на меті утвердження в економіці критичної маси ринкових перетворень. Це зазначено і у Посланні Президента України до Верховної Ради України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки”, де основними чинниками розвитку вже діючих ринкових механізмів називаються розвиток конкуренції та поглиблення відповідно до критеріїв ЄС лібералізації всіх сфер економічної діяльності [1].

Не можна сказати, що проблема конкуренції на ринку фінансових послуг України всебічно висвітлюється в нашій економічній літературі, хоча окремі її аспекти, без сумніву, знаходяться у полі зору вітчизняних науковців. Зокрема, це питання конкурентоспроможності банківської системи України та безпосередньо комерційних банків [3, 4, 5, 9, 11, 12], конкуренція на ринку банківських послуг та конкурентна позиція банку [8, 10, 13]. Але зважаючи на важливу роль держави в інституційних перетвореннях у довгостроковому економічному зростанні, ми хотіли би привернути увагу до питання участі держави у формуванні конкурентних відносин на банківському ринку. Тому метою і основним завданням статті є аналіз проблем теорії та практики державного регулювання банківської конкуренції.

Методологічною основою аналізу є дослідження державного регулювання конкурентних відносин взагалі та з'ясування їх ролі у народному господарстві зокрема. Ця роль є двоякою. З одного боку, конкуренція позитивно впливає на економіку. Створюючи механізм контролю управління мікро- і макроекономічними процесами, вона виконує ряд важливих функцій: регулюючу, розподільчу і стимулюючу. З іншого боку, конкуренція має і негативні наслідки, а саме: потенційні явища нестабільності, розбалансування економіки, звуження кола здатних до прояву ініціативи, недостатньо етичні дії. Негативний вплив конкурентного відбору на народне господарство пов'язаний зі зменшенням числа конкурентів, зростанням концентрації і монополізації ринків.

В Україні законодавство про захист економічної конкуренції ґрунтується на нормах, установлених Конституцією України, і складається із законів України “Про захист економічної конкуренції”, “Про Антимонопольний комітет України”, “Про захист від недобросовісної

конкуренції”, інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до цих законів [6].

Ретроспективний аналіз державного регулювання конкуренції дозволяє зробити висновок, що протягом значного періоду часу державна влада не залишала осторонь питання регулювання грошово-кредитної сфери та конкуренції в цій сфері. Більш того, кількість і якість заходів держави, що регулюють гроші і кредит, постійно збільшувалися.

Методологічною базою дослідження особливостей державного регулювання банківської конкуренції є визначення банківської конкуренції, причин, з яких держава повинна втручатися в її хід, і специфіки самої банківської конкуренції.

Можна виділити три аспекти поняття банківської конкуренції: зміст, об’єкт і суб’єкти. Змістом банківської конкуренції є змагання її суб’єктів. Об’єкт банківської конкуренції – це різні економічні та неекономічні вигоди конкуруючих суб’єктів. Суб’єктами банківської конкуренції є банки, фінансові та нефінансові установи, які надають банківські або суміжні з ними послуги. Важливий момент – сфера банківської конкуренції, якою є банківський ринок. Різне тлумачення останнього, а також співвідношення банківського ринку з фінансовим і грошовим довели, що банківський ринок можна вважати сегментом фінансового ринку, на якому основними дійовими особами є банки. В окремих випадках, однак, ринок збуту банківських послуг виходить за рамки традиційного розуміння фінансового ринку.

Ситуація з розмежуванням ділянок фінансового ринку ускладнюється, якщо взяти до уваги світові тенденції його розвитку, а саме: зміни в технологіях, процеси сек’юритизації та глобалізації. Розгляд зазначених тенденцій дозволив зробити ряд висновків щодо сфери банківської конкуренції та питань її державного регулювання. По-перше, дана сфера розширюється до розмірів світової і стає більш насиченою (організації та приватні особи виступають як постачальники фінансових послуг). По-друге, число об’єктів можливих регулюючих заходів держави збільшується, виникає необхідність цілеспрямованої та швидкої реакції регламентуючих органів на події, що відбуваються. Звідси можна зробити висновок про доцільність тісного міждержавного співробітництва при проведенні антимонопольної політики, припиненні нечесної конкуренції і передачі ряду національних функцій регулювання банківської конкуренції наднаціональним утворенням.

Причини втручання держави у хід банківської конкуренції пов’язані з наявністю в ній позитивних і негативних зовнішніх ефектів. Перші визначаються тим, що банківська конкуренція є суспільним благом, другі – наявністю високого системного ризику в банківській сфері. Необхідність державного регулювання банківської конкуренції обумовлена наступними факторами:

- 1) банківські інститути є одними із найбільших “сховищ” накопичень суспільства – особливо заощаджень приватних осіб та домогосподарств;

- 2) банки утримують велику кількість довгострокових коштів у межах різних схем, пов'язаних із депозитними і трастовими послугами;
- 3) банківські установи здатні створювати гроші у формі поточних внесків через кредитування (кредитна мультиплікація);
- 4) банки видають населенню і підприємствам кредити, які збільшують споживання та інвестиції;
- 5) банки здійснюють платежі, є провідниками економічної політики, беруть участь у зборі податків.

Таким чином, державні заходи, спрямовані на регулювання банківської конкуренції, є необхідними. Це пояснюється тим, що держава сприяє відтворенню конкурентних відносин на банківському ринку.

Особливості банківської конкуренції, на нашу думку, полягають у наступному:

- 1) розвиток банківської конкуренції регулює промисловий і торговий ринок, отже, і конкуренцію промислових і торгових компаній;
- 2) банківська конкуренція визначає характер розвитку промислових компаній;
- 3) банківська конкуренція характеризується більшою, у порівнянні з промисловим ринком, потенційною зосередженістю монополістичних тенденцій;
- 4) для банківської конкуренції характерна більша емоційність;
- 5) взаємозв'язок конкуренції на мікро-, макро- та мегарівнях на банківському ринку більш жорсткий, ніж в інших секторах економіки.

Зазначені специфічні риси банківської конкуренції дозволяють визначити деякі особливості її державного регулювання, які, однак, пов'язані не тільки з економічними моментами:

- 1) регулювання банківської конкуренції здійснює регулятивний вплив на розвиток торгових і промислових організацій;
- 2) регулювання банківської конкуренції опосередковано впливає на інвестиційні та інноваційні процеси в економіці;
- 3) регулювання банківської сфери вимагає більш зваженого і тісного співробітництва об'єктів і суб'єктів регулювання;
- 4) регулювання банківської конкуренції передбачає активну взаємодію із засобами масової інформації;
- 5) регулювання банківської конкуренції вимагає широкого міжнаціонального співробітництва;
- 6) при проведенні заходів, спрямованих на регулювання банківської конкуренції, макроекономічні завдання можуть бути поставлені вище інтересів конкретних банків;
- 7) регулювання банківської конкуренції характеризується певною відокремленістю, ізольованістю Національного банку України від виконавчої і законодавчої влади.

Дослідження банківської конкуренції, необхідності її державного регулювання, особливостей цього процесу спрямоване на визначення

конкретних заходів впливу держави на банківську конкуренцію. В їх класифікації, на нашу думку, варто виділити два основні блоки:

- 1) інструменти, які забезпечують стабільність фінансово-кредитної системи;
- 2) інструменти, які забезпечують рівні та нейтральні конкурентні стосунки.

Перший блок можна поділити на заходи, орієнтовані на внутрішній ринок і на зовнішній ринок. Заходи, зорієнтовані на внутрішній ринок, передбачають регулювання банківських інститутів як суб'єктів національної економіки, вони охоплюють: процедуру відкриття банку і філії, оподаткування, облікову політику, операції на відкритому ринку і на валютному ринку, нормування обов'язкових мінімальних резервів, обов'язкові нормативи, приєднання банку, страхування депозитів. Заходи, орієнтовані на зовнішній ринок, передбачають регулювання банківських інститутів як суб'єктів світової економіки і містять: регулювання експортного кредитування та експорту капіталу в регіони ризикованого фінансування, страхування ризикованого капіталу. Забезпечення стабільності фінансово-кредитної системи також передбачає організацію самоконтролю кредитних інститутів.

Другий блок інструментів державного регулювання банківської конкуренції націлений на створення, підтримання і розвиток ефективної конкуренції, що досягається за допомогою антимонопольного регулювання, боротьби з недобросовісною конкуренцією і розвитком конкурентного середовища. Можна стверджувати, що сукупність цих важелів становить механізм державного регулювання банківської конкуренції. Функціонування цього механізму можливе тільки в умовах передбачуваності і визначеності на фінансовому ринку, упевненості господарюючих суб'єктів один в одному та в готовності держави захистити при потребі ринок. Стабільна фінансово-кредитна система є, таким чином, необхідною умовою існування конкурентних відносин у банківській сфері, а дія механізму державного регулювання банківської конкуренції – достатньою умовою.

Дослідження розвитку антимонопольного законодавства показало, що ця сфера законотворчості є важливою і присутня у всіх економічно розвинутих країнах. На вироблення антимонопольного законодавства впливають два основні напрямки економічної думки: структуралізм та чикагська школа. Перший напрямок основним вважає економічну владу на національних ринках і виступає за припинення економічної концентрації на них. Чикагська школа не вважає високий рівень ринкової концентрації синонімом ринкової влади і виступає за економічну ефективність, яка лежить в основі міжнародної конкурентноздатності.

Таким чином, питання монополізації не є однозначним, і його вирішення залежить від конкретних соціально-економічних умов, традицій, концептуальної спрямованості антимонопольного законодавства. На сьогоднішній день у розвинутих країнах сформувався такий його основний принцип, у відповідності з яким ознакою монополії визнається не великий

розмір компанії як такий, а наявність у неї монополістичних намірів і достатньої ринкової влади для здійснення цих намірів. Останнє повинно бути доведене в кожному конкретному випадку. При цьому монополна влада трактується як можливість тієї або іншої компанії контролювати ціни або обмежувати конкуренцію. Водночас, в умовах, коли баланс попиту і пропозиції на продукцію галузі різко порушений (ціни впали нижче середнього рівня галузевої собівартості, значна кількість підприємств змушена припинити роботу), можливе створення тимчасових об'єднань, що дозволяє компаніям узгоджувати між собою окремі питання їхньої діяльності. На нашу думку, доцільно передбачити подібні дії і для українських комерційних банків.

Необхідно визнати, що встановлення на практиці факту монополізації є досить складним процесом. Основні труднощі полягають у визначенні меж ринку та ступеня його монополізації.

Аналіз проблем антимонопольного регулювання дозволив зробити висновок про те, що у більшості розвинутих країн антимонопольне законодавство застосовується у сферах виробництва, розподілу, збуту і меншою мірою – у сфері послуг. У США, окремих країнах Західної і Східної Європи банківська справа є галуззю, до якої застосовуються загальні антимонопольні закони, на відміну від інших галузей, де діє спеціальне законодавство. В Україні відсутній спеціальний закон, який регулював би конкуренцію на фінансових ринках, на відміну від Росії, де з 1 січня 2000 року набув чинності закон “О защите конкуренции на рынке финансовых услуг” [7].

У банківській сфері можна виділити наступні напрямки антимонопольної роботи: 1) у реальній сфері – контроль за придбанням часток банківського капіталу у процесі створення банку або подальшого збільшення статутного капіталу, а також інвестиційний контроль активних операцій банку; 2) у потенційній сфері – запобігання та припинення надмірної монополізації банківського ринку.

У Росії вимагається дотримання таких правил: а) кількість учасників банку повинна бути не менше трьох; б) частка кожного учасника у статутному капіталі банку не повинна перевищувати 35 %. Разом з цим, накладений ряд обмежень на участь банків в інших акціонерних товариствах: кредитній організації дозволяється брати участь в АТ, але в межах 10 % її статутного капіталу; сума інвестицій даної кредитної організації в статутні капітали будь-яких АТ не повинна перевищувати 5 % валюти балансу; портфельні інвестиції банку у фінансові активи будь-яких юридичних осіб не можуть перевищувати 25 % власних засобів.

Запобігання і припинення надмірної монополізації банківського ринку реалізується в Росії відповідно до положення, що забороняє кредитним організаціям укладати угоди і здійснювати узгоджені дії, спрямовані на монополізацію ринку банківських послуг, а також на обмеження конкуренції в банківській справі.

На нашу думку, до числа об'єктів антимонопольного регулювання банківської сфери варто віднести взаємовідносини між домінуючим банківським інститутом та іншими учасниками ринку у випадку зміни його структури, наприклад, санкціонованого злиття.

У сучасних умовах державна підтримка діяльності по наданню банківських послуг, на нашу думку, включає два головні напрямки: інституціональний і кадровий. Перший напрямок пов'язаний із створенням і функціонуванням державних банківських інститутів і залученням іноземних банків на вітчизняний ринок. Другий – із забезпеченням банківських інститутів трудовими ресурсами, укріпленням наукової бази, розробкою правил у галузі кадрової політики кредитних установ.

Створення та функціонування державних банківських інститутів, у більшості випадків, повинно мати ознаки державного підприємництва. Банк держпідприємницького типу – це господарська структура, яка повністю або частково є державною власністю, має високі комерційні результати в умовах конкурентного середовища і одночасно прямо або опосередковано реалізує соціально-економічні цілі суспільства.

Досвід діяльності іноземних кредитних інститутів у розвинутих країнах свідчить про те, що їх робота посилює конкуренцію на національному ринку, підвищує його ефективність за рахунок запровадження нових фінансових інструментів, поліпшення якості вже існуючих, а також знижує ціну банківських послуг. Крім того, це сприяє вирішенню таких завдань, як: створення нових робочих місць, збільшення податкових надходжень, вдосконалення української платіжної системи, підвищення мобільності грошей на основі кращої оснащеності західних банків, демонополізація ощадної справи, залучення іноземних інвестицій.

Таким чином, до основних напрямків державного регулювання банківської конкуренції на сучасному етапі розвитку української економіки можна віднести:

1. Удосконалення рівня і характеру конкуренції на національному ринку, що сприятиме збільшенню кількості платоспроможних позичальників.

2. Удосконалення законодавчої та нормативної бази у сфері регулювання банківської діяльності, зокрема, механізму банкрутства, захисту конкуренції на ринку фінансових послуг, прав кредиторів, іпотеки, лізингу. Протягом 2004 року планується усунути розбіжності між банківськими законодавствами України і ЄС.

3. Сприяння розвитку конкуренції на ринку банківських послуг шляхом законодавчої реєстрації філій іноземних банків. Можна прогнозувати такі позитивні наслідки допуску філій іноземних банків на ринок банківських послуг України:

- підвищення рівня обслуговування в банківській системі, скорочення термінів операцій, розширення спектра послуг та вдосконалення технологій їх надання;
- збільшення обсягів кредитування, які можуть бути надані такими установами (власний капітал материнських банків є значно більшим, ніж капітал філій);

- стимулювання через розвиток конкуренції, зміцнення української банківської системи за рахунок реструктуризації та концентрації капіталу (зменшення кількості банків відбуватиметься переважно за рахунок дрібних неконкурентоспроможних банків).

Основним негативним наслідком допуску філій іноземних банків на український ринок банківських послуг є ускладнення нагляду за фінансовими операціями таких установ. Але міжнародна практика пропонує достатньо заходів, за допомогою яких можна створити ефективну систему банківського нагляду за філіями іноземних банків – національний режим нагляду, доступ до філій органів банківського нагляду країни місцезнаходження материнського банку, участь у національній системі страхування банківських депозитів тощо.

Список літератури

1. Послання Президента України до Верховної Ради України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки” // Урядовий кур’єр. – 4 червня 2002 р. – № 100. – С. 7.
2. Бакун О. Українські банки – до рівня європейських стандартів // Вісник НБУ. – 2004. – № 2. – С. 43.
3. Бондаренко Л. Поняття кредитного портфеля комерційного банку і критерії його конкурентоспроможності // Вісник НБУ. – 2003. – № 3. – С. 31-33.
4. Заруба Ю.О. Конкурентоспроможність комерційного банку // Фінанси України. – 2001. – № 2. – С. 119-124.
5. Кіреєв О., Заруба Ю. Підвищення конкурентоспроможності банку: стратегічний підхід // Вісник НБУ. – 2003. – № 11. – С. 24-27.
6. Конкурентне законодавство України: Юридичний збірник. – К., 2002. – С. 47.
7. Попков В.В. К вопросу о конкуренции в банковской сфере // Банковское дело. – 2000. – № 2. – С. 14-17.
8. Сива Т.В. Конкуренція на ринку банківських послуг // Фінанси України. – 2002. – № 7. – С. 127-132.
9. Федулова Л.І. Менеджмент банку та конкурентоспроможність // Формування ринкових відносин в Україні. – 2003. – № 5. – С. 48-50.
10. Фомін І. Конкурентна позиція банку: детермінанти визначення та методика оцінки // Вісник НБУ. – 2003. – № 4. – С. 8-10.
11. Фомін І. Рейтингова оцінка комерційного банку в системі діагностики його конкурентоспроможності // Вісник НБУ. – 2002. – № 4. – С. 11-13.
12. Шпиг Ф., Волошко І. Аналіз конкурентоспроможності банків України // Економіст. – 2002. – № 12. – С. 56-60.
13. Шульга Н., Сокольська О. Конкурентна позиція банку на ринку платіжних карток // Вісник НБУ. – 2002. – № 3. – С. 50-54.

Тігіпко, С.Л. Державне регулювання банківської конкуренції: проблеми теорії та практики [Текст] / С.Л. Тігіпко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. - Суми: УАБС НБУ, 2004. - Т. 9. - С. 7-14.